

Antické reflexie o pandémii ochorenia COVID-19

Peter Fraňo

Fraňo, P.: Antické reflexie o pandémii ochorenia COVID-19. In: *Ostium*, roč. 17, 2021, č. 1.

Súčasná pandémia ochorenia COVID-19 otvorila mnohé otázky, ktoré sú predmetom skúmania viacerých oblastí filozofie. Dokonca aj na Slovensku počas posledných mesiacov bolo občas v médiách počuť hlasy bioetikov či morálnych a sociálnych filozofov, ktorí z rôznych pozícií reflektovali túto aktuálnu problematiku.[1] V zahraničí sa do diskusie o dôsledkoch pandémie zapojili aj odborníci na antickú filozofiu. Na prvý pohľad sa síce môže zdať toto prepájanie antickej filozofie a súčasnej pandémie nezvyčajné, no práve globálne krízy otvárajú priestor pre širšiu reflexiu aktuálnych problémov aj v kontexte dávnej minulosti.

1. Antická filozofia a pandémia ochorenia COVID-19

V roku 2020 zverejnil Michael Chase na portáli academia.edu zaujímavý článok s názvom *Which School of Ancient Greco-Roman Philosophy is Most Appropriate for Life in a Time of COVID-19?*[2] Autor sa v texte najskôr zameriava na diagnostiku súčasnej pandemickej situácie, aby následne problematizoval a odporučil, ktorý zo šiestich filozofických smerov klasického a helenistického obdobia (platonizmus, aristotelizmus, stoicizmus, epikúreizmus, skepticizmus, kynizmus) ponúka najlepšie odpovede na výzvy spojené s dnešnou dobou. Bez ohľadu na autorovo odporúčanie - ako najvhodnejšia škola na prekonanie krízy sa mu zdá empirická lekárska škola, ktorá bola ovplyvnená skepticizmom[3] - otvoril tento článok otázku či nám môže antická filozofia, ktorá sa v helenistickom období vnímalala ako „lekárka duše“, [4] poskytnúť nejaké praktické návody na zvládanie krízy spojenej s pandemiou ochorenia COVID-19.

Podľa Chasea súčasná pandémia odhalila v ľudskej spoločnosti dve veľké krízy. Prvou je, samozrejme, epidemiologická kríza, ktorá zapríčinila jeden z najväčších globálnych zdravotníckych problémov za posledné desaťročia.[5] Sociálna izolácia, medializované obrázky pacientov na pľúcnej ventilácii či obyčajný strach prinútili možno aj obyčajných ľudí zamýšľať sa hlbšie nad otázkami ľudskej existencie a hľadať návody na ich riešenie. Jeden z týchto návodov nám podľa Chasea môže poskytnúť aj antická filozofia.

Autor navrhuje obrátiť sa v tejto neľahkej dobe na stoické rozlišovanie vecí, ktoré sú v *našej moci*, a ktoré naopak v *našej moci nie sú* (pozri Epict. *Ench.* 1). Podľa stoika Epiktéta, záležitosti, ktoré človek nemôže zmeniť ako napríklad naše fyziologické telo, pôvod, majetok či povesť, nie sú v *našej moci*, a preto by sa nimi človek nemal znepokojovať. Na strane druhej to, čo je v *našej moci*, je naše uvažovanie o veciach, naše názory, ktoré si o nich vytvárame, a ktoré teda môžeme aj zmeniť. Keď sa vrátíme k dnešnej pandemickej situácii, na jednej strane nájdeme aj v nej skutočnosti, ktoré nemôžeme ovplyvniť (napríklad samotnú existenciu vírusu, vznik mutácií), a preto by sme sa nimi nemali trápiť. Na strane druhej, to, čo ostáva v *našej moci*, sú naše osobné psychologické a emočné reakcie na tieto okolnosti, ktoré vyvolávajú strach, izoláciu, osamelosť, obmedzenie osobnej slobody, ekonomické problémy a pod.[6] A práve táto oblasť osobného prežívania bola centrom záujmu antických filozofov, ktorí ponúkali praktické rady, ako dosiahnuť duševnú vyrovnanosť vďaka rôznym

„spirituálnym cvičeniam“.[7]

Už spomínaný Epiktétos ako predstaviteľ stoicizmu by dozaista poukazoval na fakt, že pred strachom, smútkom, pocitom osamelosti ako dôsledkami šírenia pandémie unikneme iba tak, že naše šťastie založíme na tom jedinom, čo je našim vlastníctvom – a tým je rozum. Úlohou človeka na ceste k dosiahnutiu šťastia je uvedomiť si, že to, čo nás zbavuje pokoja, nie sú veci samotné, ale len názory, ktoré sme si o veciach vytvorili. Vážne ochorenie nie je podľa Epiktéta v skutočnosti zlé. Zlý sa stane až vtedy, keď ho takto vyhodnotíme. Preto platí, že hoci vznik ochorenia neviem ovplyvniť, viem ovplyvniť to, aby názor, ktorý som si vytvoril o tejto udalosti, deštruktívne nezasiahol moju myseľ. Človek tak môže ostať vyrovnaný, keď sa na základe rozumu naučí správne pracovať s vlastnými emóciami. Ovládanie emócií rozumom si však vyžaduje dlhodobý tréning. Stoický filozof preto vyvinul viacero techník, ako sa vyrovnáť s emočnými problémami, pričom niektoré z nich sú známe aj v súčasnosti, kde však vystupujú pod inými menami. Epiktétovu techniku pozorného preskúmania každej predstavy možno napríklad pripodobniť k populárnej teórii mindfulness.[8] Okrem toho vo svojich dielach *Rukoväť* a *Rozpravy*[9] opísal aj rôzne typy meditácií či kognitívnych postupov, ako pracovať s vlastnými emóciami (napríklad hľadanie protikladných dôsledkov našich skutkov, písanie si terapeutického denníka či rekonfigurácia významu slov).[10] Všetky tieto terapeutické techniky sa dajú využiť aj v prípade zvládania psychických dôsledkov ochorenia COVID-19.

Epikúrejci by zas upozornili napríklad na to, že aj keď nemáme v súčasnej pandemickej situácii prístup k obvyklým prostriedkom, na základe ktorých bežne uspokojujeme svoje potreby, nezabránuje nám to, aby sme viedli šťastný život. Väčšina z nás aj počas pandémie totiž disponuje potravou, príbytkom či odevom a tieto základné statky nám dokážu dostatočne zabezpečiť pocit nasýtenia, tepla či domova. Naše predpandemické správanie, kedy sme navštevovali drahé reštaurácie, nakupovali značkové odevy a cestovali do exotických krajín, nie je súčasťou nevyhnutných potrieb, od ktorých by musela bezprostredne závisieť naša existencia. Pandemická situácia by nás teda mohla naučiť pohrdať luxusom. Čím viac si navykneme zahnať pocit hladu a smädu jednoduchým jedlom a čistou vodou z vodovodu, tým viac budeme šťastnejší. Hlad a smäd síce dokáže zahnať aj drahé jedlo a luxusné víno z reštaurácie, no na to, aby som ich mohol konzumovať, musím vynaložiť oveľa viac finančných prostriedkov a tak sa stávam otrokom ďalších zbytočných potrieb. Epikúrejci by nám však po odznení pandémie nezakazovali vrátiť sa k bežnému konzumnému životu, no poukazovali by na to, že naše potreby boli dostatočne naplnené aj vtedy, keď sme ich uspokojovali jednoduchými prostriedkami. Nasledovníci Epikúra zároveň zdôrazňovali dôležitosť pevných osobných priateľstiev, t. j. orientovanie sa na užšiu komunitu ľudí, ktorá nemá v úmysle zaoberať sa verejnou činnosťou.[11] A práve pandémia ochorenia COVID-19 možno odhalila skutočnú hodnotu blízkych intímnych vzťahov v rodine či v prostredí najbližších priateľov, ktoré v uponáhľanom bežnom živote mnohokrát nemáme čas rozvíjať. Táto sociálna izolácia, samozrejme, viacerým ľuďom nevyhovuje, no na strane druhej sme možno boli tak ako Epikúros vďaka nej aspoň na chvíľu v intímnom kontakte s našou vlastnou prirodzenosťou či s ľuďmi, na ktorých nám skutočne záleží.[12]

Druhá kríza, ktorá podľa Chasea súvisí s pandemiou ochorenia COVID-19, je kríza epistemologická. S dlhotrvajúcou pandemiou sa postupne dostavila aj strata viery vo vedu a vedecké riešenia problémov. Namiesto odporúčania vedcov sa niektorí začali skôr upierať k rôznym typom konšpiračných teórií, zázračných liekov, ktoré šíria sociálne médiá či samozvaní liečitelia. Pandémia tak vo zvýšenej miere poukázala na potrebu kritického rozlišovania jednotlivých názorov medzi sebou. Tento druh „epistemologických cvičení“ rozvíjalo množstvo antických autorov. Platón a Aristoteles by tak v tejto dobe dozaista poukazovali na dôležitosť diskusie a logického myslenia. Napríklad čítanie Aristotelovho *Organonu* by nám mohlo pomôcť rozpoznať klamlivé formy argumentácie.[13] Sókratova metóda neustáleho skúmania a vyvracania názorov (gr. *elenchos*) by

nám zas umožnila rozpoznať rozpory v tvrdeniach niektorých osôb, ktoré sa tvária v dnešnej dobe erudovane a majú problém priznať si chybu. Táto pozitívna cesta kritickej analýzy faktov však nie je určená pre každého. Pre niektorých ľudí, ktorí cítia možno až priveľkú frustráciu z množstva často protikladných informácií a sú doslova zaplavení radami, odporučeniami či neustále sa meniacimi vyhláškami, by bolo možno najlepším riešením zamerať sa na myšlienky antického skepticizmu.

Antickí skeptici sa totiž celý život učili, že každé tvrdenie, každá informácia o svete sa dá vyvrátiť. Učili sa argumentovať na obe strany: nachádzať dostatočné množstvo argumentov v prospech nejakého tvrdenia a zároveň aj v jeho neprospech. Z týchto „epistemologických cvičení“ im nakoniec vyplynulo, že neexistuje nijaké tvrdenie, ktoré by bolo možné označiť za pravdivé alebo nepravdivé. Na jednej strane síce z takého postoja vyplýva určitá resignovanosť na hľadanie pravdy, na druhej, ak si uvedomíme, ako počas pandémie vzrástla ochota veriť rôznym pochybným informáciám, môže tento prístup pomôcť niektorým ľuďom vyrovnáť sa s neprehľadnosťou sveta. Matúš Porubjak sa preto domnieva, že keď sa ľudia naučia vďaka skeptikom nachádzať dostatočné množstvo argumentov „za“ a „proti“, môžu si zrealizovať svoje postoje k svetu. Zároveň tak nadobudnú schopnosť vyvarovať sa unáhleným súdom, ktorých je v dnešnej ukričanej dobe až priveľa. Skeptik tak môže dosiahnuť pokoj spôsobom, pri ktorom sa zmieri s tým, že veci sú bezhodnotové, prestane presadzovať nejaké presvedčenie a je pripravený kedykoľvek prehodnotiť svoje hodnoty.^[14] Takéto neutrálne presvedčenie má možno v dnešnej dobe oveľa väčšiu hodnotu, než hlasité dovolávanie sa akceptovania vlastných názorov.^[15]

2. Lucretius a pandémia ochorenia COVID-19

Druhá tematická oblasť, na ktorú by som rád upozornil, sa týka myslenia rímskeho epikúrejského filozofa Tita Lucretia Cara (cca 99 – 50 pred n. l.). V jeho diele *De rerum natura* nachádzame reflexiu tematiky strachu a smrteľnosti človeka, ktorá sa v súvislosti s pandemiou stala súčasťou našich každodenných životov. Interpretácie tohto spisu sa dostali počas pandémie ochorenia COVID-19 do popredia záujmu aj z jedného prozaickejšieho dôvodu.^[16] V záverečnej časti diela (Lucr. VI, 1138-1286) totiž Lucretius – podľa vzoru Thúkydida (porov. Thuc. II, 47-54) – opisuje sugestívnym spôsobom priebeh veľkej morovej epidémie v Athénach z rokov 430 – 429 pred n. l.^[17] Pri čítaní týchto riadkov si človek dozaista spomenie na mnohé správy, ktoré sa objavovali v médiách počas posledných mesiacov. V jednej pasáži napríklad Lucretius opisuje bezradnosť a vyčerpanosť vtedajších lekárov z ohromného množstva nakazených (Lucr. VI, 1178-1181), v ďalšej uvádza, ako neregulovaná mobilita ľudí spôsobila zvýšenie množstva nakazených (Lucr. VI, 1254-1258). Inokedy zas môžeme čítať smutné verše o opustenosti chorých, o ktorých sa nemal kto postarať a tak zomierali osamotení v izolácii od svojich najbližších (Lucr. VI, 1230-1234) či o rôznych liečebných postupoch, ktoré niektorým pacientom zaberali a iným zas nie (Lucr. VI, 1226-1229). Lucretius končí svoje dielo záverečným pesimistickým konštatovaním, že v dobe vrcholiacej pandémie sa nenašiel prakticky nikto, koho by nezasiahla buď „choroba“ (*morbus*), „smrť“ (*mors*) alebo „smútok“ (*luctus*) (Lucr. VI, 1285-1287).

Popri tomto pesimistickom opise priebehu pandémie však Lucretius v ostatných častiach básne viackrát problematizuje aj tematiku strachu zo smrti. Na základe reflexie týchto pasáží predstavil Thomas Nail^[18] tri varovné predpovede pre ľudstvo, ktoré môže vyvolať strach zo smrti, a ktoré sa prejavili aj počas pandémie ochorenia COVID-19.

Strach zo smrti, tak ako ho zažívame v tomto období, v prvom rade znehodnocuje naše prežívanie každodenného života. Ľudia sa podľa Lucretia v bežnom živote neobávajú smrti, ak necítia bezprostredné nebezpečenstvo ohrozenia vlastného života. Pandémia však spôsobila, že tieto otázky sú vďaka médiám či osobným skúsenostiam neustále prítomné v našom povedomí. Mnoho ľudí tak v tomto období začalo nachádzať prirodzenú útechu v náboženstve a jeho predstave o posmrtnom živote. Takéto neustále sústredenie sa na smrť je nebezpečné. Vedecké štúdie podľa Naila totiž ukazujú, že práve tento typ premýšľania škodí ľudskému imunitnému systému a robí ho oveľa

zraniteľnejším voči infekciám a teda aj voči samotnému koronavírusu.[19]

Po druhé, strach zo smrti v čase pandémie môže prehĺbovať sociálne rozdiely medzi obyvateľstvom. Bohatí ľudia, ktorí majú strach pred ochorením, majú väčšiu možnosť sociálnej mobility. Môžu odísť do bezpečných krajín, kde prečkajú pandémiu a po nej sa vrátia naspäť.[20] Takýto luxus si chudobní ľudia nemôžu dovoliť, pričom často ide o najzraniteľnejšiu skupinu seniorov, ktorí tak ostávajú uväznení na miestach ohnísk epidémie. Chudobní ľudia zároveň nemajú rovnaký prístup k moderným technológiám napríklad na vyučovanie svojich detí v rámci online vzdelávania, respektíve často nemôžu pracovať systémom home-office, keďže mnohí pracujú manuálne. Vďaka pandémie sú tak sociálne oveľa zraniteľnejší a ohrozenejší dôsledkami chudoby.[21]

Po tretie, strach zo smrti môže viesť k akumulácii bohatstva alebo politickej sily vybraných ľudí v spoločnosti na úkor bežnej populácie. Lucretius predpokladá, že niektorí jedinci môžu využiť sociálnu krízu, ktorá vzniká počas pandémie či vojenských konfliktov na zvýšenie vlastnej politickej alebo ekonomickej moci (pozri *Lucr. III, 59-73*). Strach zo smrti môže týchto ľudí motivovať akumulovať bohatstvo alebo politický vplyv, respektíve povyšovať politické a ekonomické argumenty nad otázky verejného zdravia.[22] Podobná diskusia prebieha v súčasnosti aj na Slovensku napríklad v otázke očkovania, kedy sa dôchodcom sťažuje prístup k vakcínam s odôvodnením, že nevytvárajú ekonomickú hodnotu pre chod štátu.[23]

Uvedené príklady antickej reflexie v súvislosti so súčasnou pandemiou ochorenia COVID-19 sú dôkazom toho, že antická filozofia dokáže dávať do zaujímavých súvislostí problémy, ktorým čelí aj moderný svet, a vie ponúknuť inú perspektívu uvažovania o týchto otázkach. Myslenie starovekých gréckych a rímskych autorov tak ostáva nevyčerpatelným zdrojom námetov aj v 21. storočí. Stačí si iba správne vybrať a začať čítať.

L i t e r a t ú r a

BROWN, A.: *Learning from Lucretius in the shadow of coronavirus*. URL:

<https://www.cambridgeunitarian.org/learning-from-lucretius-in-the-shadow-of-coronavirus/>

BUGLASS, A.: *What Plagues Can Teach: a view from ancient Rome*. URL:

<https://medium.com/oxford-university/what-plagues-can-teach-a-view-from-ancient-rome-19df3e4c5e83>

EPIKTÉTOS: *Rukojet'. Rozpravy*. Praha: Svoboda 1972.

HADOT, P.: *Philosophy as a Way of Life. Spiritual Exercises from Socrates to Foucault*. Oxford and Cambridge: Basil Blackwell 1995.

CHASE, M.: *Which School of Ancient Greco-Roman Philosophy is Most Appropriate for Life in a Time of COVID-19?*, s. 1 - 18. URL:

https://www.academia.edu/44796731/Which_School_of_Ancient_Greco_Roman_Philosophy_is_Most_Appropriate_for_Life_in_a_Time_of_COVID

LEONARD, B. E. - SONG, C.: Stress and the immune system in the etiology of anxiety and depression. In: *Pharmacology Biochemistry and Behavior*, roč. 54, 1996, č. 1, s. 299 - 303.

LUCRETIUS: *O přírodě*. Praha: Svoboda 1971.

NAIL, T.: *Pandemic prediction from Lucretius. How being afraid of death is making some people less ethical*. URL: <https://iai.tv/articles/3-pandemic-predictions-from-lucretius-auid-1391>

NOVOTNÝ, D.: Filozof o korone: Reagujeme len na momentálne riziko, Európe chýba dlhodobý plán. In: *Denník N*. Publikované dňa 7.

11. 2020. URL:

<https://dennikn.sk/2125708/filozof-o-korone-reagujeme-len-na-momentalne-riziko-europe-chyba-dlhodoby-plan/>

PORUBJAK, M.: Hellénistické inšpirácie pre filozofiu ako terapiu. In: DÉMUTH, A. - SLAVKOVSKÝ, R. A. (eds.): *Filozofia ako terapia*. Trnava: FF TU 2010, s. 17 - 42.

ROBERTSON, D.: *The Philosophy of Cognitive-Behavioural Therapy (CBT)*. London and New York:

Routledge 2020.

SUVÁK, V.: *Ars vivendi alebo umenie žiť medzi Sókratom a Foucaultom*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2020.

SÝKORA, P.: Môže byť povinné očkovanie proti koronavírusu etické? In: *Sme*. Publikované dňa 12. 1. 2021. URL:

<https://komentare.sme.sk/c/22570021/moze-by-povinne-ockovanie-proti-koronavirusu-eticke.html#after-share>

SÝKORA, P.: Seniori musia dostať prednosť. In: *Sme*. Publikované dňa 19. 2. 2021. URL:

<https://komentare.sme.sk/c/22600650/seniori-musia-dostat-prednost.html>

ŠAJDA, P.: Problém v dôvere Bohu je úplne legitímny. In: *Postoj*. Publikované dňa 8. 11. 2020. URL:

<https://www.postoj.sk/65191/problem-v-dovere-bohu-je-uplne-legitimny>

ŠIMON, F.: *Historia medicinae antiquae. Príspevky k dejinám antickej medicíny*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2009.

THUKYDIDES: *Dejiny peloponézskej vojny I - IV*. Martin: Thetis 2010.

USENER, H. (ed.): *Epicurea*. Stuttgart: Teubner 1887.

P o z n á m k y

[1] Pozri napríklad SÝKORA, P.: Môže byť povinné očkovanie proti koronavírusu etické? In: *Sme*. Publikované dňa 12. 1. 2021. URL:

<https://komentare.sme.sk/c/22570021/moze-by-povinne-ockovanie-proti-koronavirusu-eticke.html#after-share>; NOVOTNÝ, D.: Filozof o korone: Reagujeme len na momentálne riziko, Európe chýba dlhodobý plán. In: *Denník N*. Publikované dňa 7. 11. 2020. URL:

<https://dennikn.sk/2125708/filozof-o-korone-reagujeme-len-na-momentalne-riziko-europe-chyba-dlhodoby-plan/>; ŠAJDA, P.: Problém v dôvere Bohu je úplne legitímny. In: *Postoj*. Publikované dňa 8. 11. 2020. URL:

<https://www.postoj.sk/65191/problem-v-dovere-bohu-je-uplne-legitimny>

[2] CHASE, M.: *Which School of Ancient Greco-Roman Philosophy is Most Appropriate for Life in a Time of COVID-19?*, s. 1 - 18. URL:

https://www.academia.edu/44796731/Which_School_of_Ancient_Greco_Roman_Philosophy_is_Most_Appropriate_for_Life_in_a_Time_of_COVID

[3] Ibidem, s. 11 - 16.

[4] Napríklad stoický filozof Seneca sa v spise *O pokoji duše* (lat. *De tranquillitate animi*) štylizuje do úlohy lekára, ktorý pomáha prekonať duševný nepokoj svojmu priateľovi Serenovi. Najskôr Serenus vymenováva klinické príznaky ochorenia, ktoré ho trápi (teda v modernom slova zmysle vedie so Senecom anamnestický rozhovor). Potom mu Seneca presne terminologicky diagnostikuje ochorenie (podobne ako dnes lekár stanoví diagnózu na základe Medzinárodnej klasifikácie chorôb). A následne mu ponúka rôzne terapeutické prostriedky, ako má toto ochorenie liečiť, respektíve ho odhovorí od terapie, ktorá nezaberá (tak ako nám lekár dnes predpisuje lieky a dáva odporúčania, čoho sa máme pri liečbe vyvarovať).

[5] CHASE, M.: *Which School of Ancient Greco-Roman Philosophy is Most Appropriate for Life in a Time of COVID-19?*, s. 1 - 2.

[6] Tamže, s. 3.

[7] Michael Chase nadväzuje v tomto popise priamo na myslenie Pierra Hadota (pozri bližšie HADOT, P.: *Philosophy as a Way of Life. Spiritual Exercises from Socrates to Foucault*. Oxford and Cambridge: Basil Blackwell 1995).

[8] Vďaka technike mindfulness sa človek dokáže naučiť viac sústreďovať na prežívanie prítomného okamžiku, čo mu následne umožní lepšie zvládať stres či negatívne emócie. Táto technika pôvodne vychádza z budhistickej tradície; ROBERTSON, D.: *The Philosophy of Cognitive-Behavioural Therapy (CBT)*. London and New York: Routledge 2020, s. 135 - 148.

[9] *Rukoväť a Rozpravy* sú záznamom Epiktétových prednášok, ktoré spísal jeho žiak Flavius Arrianus.

[10] ROBERTSON, D.: *The Philosophy of Cognitive-Behavioural Therapy (CBT)*, s. 123 - 192.

Výborné spracovanie postavy Epiktéta ako psychoterapeuta podáva vo svojej knihe Vladislav Suvák (pozri SUVÁK, V.: *Ars vivendi alebo umenie žiť medzi Sókratom a Foucaultom*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2020, s. 219 – 241).

[11] Pozri Themistus, *Orationes*, XXVI p. 309, 21 (zl. 551 Usener); Plurachus, *Vita Pyrrhi*, 20 (zl. 552 Usener).

[12] K epikúrejskej terapii pozri bližšie (SUVÁK, V.: *Ars vivendi alebo umenie žiť medzi Sókratom a Foucaultom*, s. 162 – 193; PORUBJAK, M.: Hellénistické inšpirácie pre filozofiu ako terapiu. In: DÉMUTH, A. – SLAVKOVSKÝ, R. A. (eds.): *Filozofia ako terapia*. Trnava: FF TU 2010, s. 20 – 27).

[13] CHASE, M.: *Which School of Ancient Greco-Roman Philosophy is Most Appropriate for Life in a Time of COVID-19?*, s. 3.

[14] PORUBJAK, M.: *Hellénistické inšpirácie pre filozofiu ako terapiu*, s. 41.

[15] K terapeutickým zložkám skepticizmu pozri (SUVÁK, V.: *Ars vivendi alebo umenie žiť medzi Sókratom a Foucaultom*, s. 138 – 161; PORUBJAK, M.: *Hellénistické inšpirácie pre filozofiu ako terapiu*, s. 36 – 41).

[16] Pozri napríklad BROWN, A.: *Learning from Lucretius in the shadow of coronavirus*. URL:

<https://www.cambridgeunitarian.org/learning-from-lucretius-in-the-shadow-of-coronavirus/>;

BUGLASS, A.: *What Plagues Can Teach: a view from ancient Rome*. URL:

<https://medium.com/oxford-university/what-plagues-can-teach-a-view-from-ancient-rome-19df3e4c5e83>

[17] K tejto problematike pozri bližšie (ŠIMON, F.: *Historia medicinae antiquae. Príspevky k dejinám antickej medicíny*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2009, s. 70 – 84).

[18] NAIL, T.: *Pandemic prediction from Lucretius. How being afraid of death is making some people less ethical*. URL: <https://iai.tv/articles/3-pandemic-predictions-from-lucretius-auid-1391>

[19] Ibidem. Thomas Nail odkazuje na štúdiu: LEONARD, B. E. – SONG, C.: Stress and the immune system in the etiology of anxiety and depression. In: *Pharmacology Biochemistry and Behavior*, roč. 54, 1996, č. 1, s. 299 – 303.

[20] V marci roku 2020 vyvolalo kritiku najmä video Ľuboša Fellnera, šéfa cestovateľskej spoločnosti Bubo Travel, ktorý povzbudzoval „elitu“ Slovenska, aby pred koronavírusom ušla do iných krajín, lebo chudobným voličom takúto radu politici nemôžu dať.

[21] NAIL, T.: *Pandemic prediction from Lucretius. How being afraid of death is making some people less ethical*.

[22] Ibidem.

[23] Seniori sú najohrozenejšia skupina obyvateľstva v prípade ochorenia COVID-19 (pozri SÝKORA, P.: Seniori musia dostať prednosť. In: *Sme*. Publikované dňa 19. 2. 2021. URL:

<https://komentare.sme.sk/c/22600650/seniori-musia-dostat-prednost.html>

Mgr. Peter Fraňo, PhD.

Katedra filozofie a aplikovanej filozofie

FF UCM v Trnave

Nám. J. Herdu 2

917 01 Trnava

e-mail: peter.frano@ucm.sk